

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Middel nederlandse en historische letterkunde na de 'turbo-mediëvistiek': dobberen in het kielzog of een nieuwe koers?

Caers, B.J.M.

Citation

Caers, B. J. M. (2023). Middel nederlandse en historische letterkunde na de 'turbo-mediëvistiek': dobberen in het kielzog of een nieuwe koers? *Queeste*, 30(1), 75-99. doi:10.5117/QUE2023.1.005.CAER

Version: Publisher's Version

License: [Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3717510>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Middel nederlandse en historische letterkunde na de ‘turbo-mediëvistiek’

Dobberen in het kielzog of een nieuwe koers?

Bram Caers

Universiteit Leiden, LUCAS

b.j.m.caers@hum.leidenuniv.nl

Abstract

This contribution looks back on a period of 35 years of Middle Dutch Studies, through the perspective of the retirement of Frits van Oostrom, who played a central role in the field in the past few decades. Starting from a 1989 volume in which Van Oostrom, along with Frank Willaert and several other specialists of Middle Dutch Literature, looked towards the present and future of the field, I aim to gauge whether their expectations have come true. Supported by the work of fellow scholars who have discussed general developments in the field of Middle Dutch Studies in the past, I aim to draw a balance of the field's position in terms of international dialogue, digital research methods, methodological innovation and the broader embeddedness in the (diachronic) study of Dutch literature.

Keywords: Medioneerlandistiek, Vroegmoderne Nederlandse letterkunde, interdisciplinariteit, vakgeschiedenis, naslagwerken

Uitgaande van de steeds dalende studentenaantallen Nederlands schijnt de neerlandicus een bedreigde soort te zijn. Hoewel de daling in het aantal studenten de voorbije jaren enigszins gestabiliseerd lijkt te zijn, verloren de opleidingen Nederlands in de loop van twintig jaar meer dan de helft van de eerstejaarsstudenten – de vergelijking met de decennia daarvoor valt nóg treuriger uit.¹ De daling is in Vlaanderen minder afgetekend dan in Nederland, maar onmiskenbaar is ook daar de gloriëtijd van de opleiding

1 Van Alphen & Korsten 2004, 292. Vgl. recenter nog Van Oostendorp 2018.

‘Germaanse’ iets uit een ver verleden.² Doemberichten over de neerlandistiek zijn er natuurlijk al jaren, en ondertussen verzacht de groeiende interesse voor de studie Nederlands aan universiteiten in het buitenland de pil enigszins. Bovendien worden er ook volop lovenswaardige initiatieven ontplooid om de opleiding Nederlands aantrekkelijker te maken, voornamelijk door in te zetten op de herinrichting van het schoolvak Nederlands. In afwachting van de vruchten die dergelijke initiatieven welzeker zullen afwerpen, zien we ons aan universiteiten in Vlaanderen en Nederland echter geconfronteerd met een onvermijdelijk (en hopelijk tijdelijk!) gevolg van het krimpende vakgebied: de omgekeerd evenredig groeiende druk op de bestaffing.³ Want minder studenten betekent minder docenten en dus minder diversiteit in de aangeboden vakken.⁴ Helaas zitten de historisch letterkundigen vaak in de hoek waar de klappen vallen.

Het scherpst is de neergang misschien wel af te meten aan de vervanging – of het gebrek daaraan – van geëmeriteerde hoogleraren en docenten. Vaak zullen de taken van wie afscheid neemt niet altijd door een voltijdse opvolger worden overgenomen, als hun positie dan al gedeeltelijk behouden is gebleven. In het slechtste geval verdwijnt een opleiding als geheel, zoals gebeurde aan de Vrije Universiteit in Amsterdam (vu),⁵ maar tussen geheel verwelken en in volle bloei voortbestaan – dan spreek ik dus bewust niet van groei – zit een heel spectrum van afslanken, heroriënteren en herbestemmen.⁶ Daarbij moet worden aangetekend dat er al enige tijd een evolutie aan

2 Aan weerszijden van de grens is al genoeg nagedacht over mogelijke oorzaken van de daling in interesse voor de Nederlandse taal, literatuur en cultuur, zodat ik die oefening hier niet moet overdoen. Ook verrichten collega's over het hele taalgebied erg waardevol werk om een kentering te bewerkstelligen, ik denk hier o.m. aan de instelling van de *Raad voor de Neerlandistiek*, de vernieuwde website *Literatuurgeschiedenis.org*, het werk van neerlandici die zich op vakdidactiek toelagen, zoals Jeroen Dera, of van lerarenopleiders zoals Bas Jongenelen.

3 Van Alphen & Korsten 2004, 289-290; en over de bestaffing: 292. De internationale studentenaantallen Nederlands zijn voor de jaren 2017 en 2018 beschikbaar op de website van de Taalunie.

4 De vergelijking met de jaren zeventig, zoals geschetst door De Roder voor Nijmegen (2004, 325-326), zal voor alumni van alle universiteiten in Vlaanderen en Nederland in zekere mate herkenbaar zijn. De erosie in de bestaffing die hij beschrijft zet zich vandaag helaas nog steeds door.

5 Het stopzetten van de opleiding veroorzaakte in 2019 nogal wat deining in de media. Ik verwijs hier samenvattend naar de onverdeeld afkeurende stellingname van Willem Kuiper (2019).

6 De situatie aan Vlaamse kant is in dezen misschien zorgwekkender dan in Nederland: zowel in Antwerpen als in Leuven krimpt de staf op het gebied historische letterkunde door het niet of slechts ten dele vervangen van afscheidnemende hoogleraren (in Gent is de situatie vooralsnog gunstiger). In Vlaanderen is er in tegenstelling tot in Nederland nauwelijks een middenkader van

de gang lijkt te zijn in de richting van het als één specialisme beschouwen van de hele historische letterkunde, of om uit te breiden in de breedte, door nieuwe hoogleraren een 'mondiaal' of 'digitaal' aspect in hun opdracht mee te geven – zo wordt aan de Universiteit van Amsterdam (UvA) de leerstoel 'Mondiale dynamiek van de Nederlandse letterkunde' bekleed door een vroegmodernist. Dat het vak zich op die manier verbreedt in diachrone en taalcomparatieve zin, of dat historisch-letterkundigen ook in meer algemene specialismen zoals de *digital humanities* het voortouw nemen, is natuurlijk toe te juichen, maar daaronder schuilt toch ook het gevaar van de perceptie, als zou de historische Nederlandse letterkunde *an sich* – laat staan de medioneerlandistiek – als specialisme onvoldoende zwaar wegen voor een leerstoel.⁷

Dat de twee vijvers van de historische letterkunde door universitaire bestuurskringen zo niet als communicerende vaten, dan liefst nog als één geheel worden gezien, valt de hoogleraren die zijn aangesteld met breed geformuleerde opdrachten natuurlijk niet aan te rekenen, maar zij zijn ook maar mensen: onmiskkenbaar kunnen zij vanuit hun eigen expertise onmogelijk het hele spectrum van de literatuurgeschiedenis met een even grote nauwkeurigheid beslaan, niet in onderzoek en niet in onderwijs. In het beste geval wordt het gespecialiseerde werk dat buiten de focus de hoogleraar valt, door universitair (hoofd)docenten (NL) of (doctor)assistenten (B) uitgevoerd. In een dergelijk scenario blijft specialistische kennis voor de verschillende periodes in de historische letterkunde gelukkig voorhanden, wat studenten en potentiële nieuwe onderzoekers naar de verschillende uithoeken van het vak kan leiden. En ook via onderzoeksprojecten wordt een brede specialisatie enigszins gegarandeerd: op projecten aangestelde onderzoekers verzamelen op korte tijd bijzondere kennis, die ook in onderwijs kan worden aangewend. Maar de globale evolutie lijkt me toch te zijn dat, zeker in Vlaanderen, naast de 'leerstoel' soms onvoldoende gespecialiseerde krukjes voorzien zijn. Op die manier dreigt de diversiteit in het historisch letterkundig onderzoek – en het onderwijs, dat juist daardoor geïnspireerd zou moeten zijn – enigszins te verschrallen.⁸

universitair docenten onder het niveau van het 'Zelfstandig Academisch Personeel', zodat één of anderhalve kracht soms de volle bandbreedte van de historische letterkunde moet bestrijken, hoogstens geholpen door een halftijds (doctor)assistent.

7 Het mag dan een welkome uitzondering heten dat Veerle Fraeters in Utrecht is aangesteld als nieuwe hoogleraar 'Middelnederlandse literatuur en cultuur', in het kielzog van Bart Besamusca.

8 Het gevaar is dat studenten misschien onvoldoende met de volle breedte van de historische letterkunde kennismaken en op die manier niet in staat zijn om, als ze voor de klas terechtkomen, ook een toekomstige generatie warm te maken. Gelukkig telt het vak talloze initiatieven om

In deze misschien wat stuurloze context nemen we afscheid van een hoogleraar die aan het schip van medioneerlandistiek een turbo gaf. Frits van Oostrom belichaamt immers het diametraal tegenovergestelde van de situatie zoals ik ze, ietwat somber, heb geschetst. Mede onder impuls van zijn grote onderzoeksproject 'Nederlandse Literatuur en Cultuur in de Middeleeuwen' (NLCM), waarvan vele alumni het vakgebied zijn gaan schragen, kende de studie van de Middelnederlandse letterkunde vanaf de jaren negentig een grote bloei. Samen met mensen als Jef Janssens, Frank Willaert en Herman Pleij gaf Van Oostrom mee vorm aan een cultuurhistorische en functionele beschouwing van historische literatuur, in dialoog met de context waarin die tot stand kwam.⁹ In een vakgebied dat niet uitblinkt in theorievorming, is deze benadering eigenlijk nog steeds het uitgangspunt van veel nieuw onderzoek, al wordt de soep ondertussen naar eigen smaak bijgekruid.¹⁰ Zo is bijvoorbeeld de nadruk op de materiële context van het handschrift sterk ontwikkeld geraakt, is er opnieuw meer aandacht voor tekstcompositie, en is het vakgebied ook niet immuun gebleken voor de invloed van grote accentverschuivingen in andere onderzoeksgebieden, zoals de *digital humanities* en de *gender studies*.¹¹

Nu de generatiegenoten van Van Oostrom stelselmatig op emeritaat vertrekken, is de tijd rijp om de balans op te maken van de 'turbomedioneerlandistiek'

de historische letterkunde ook voor scholieren toegankelijk te maken. Ik noem hier de MOOC Middelnederlands (als onbedoeld antwoord op Van Oostroms oproep tot het maken van videocolleges en *moocs* (2016, 35)), het recent geheel vernieuwde platform *Literatuurgeschiedenis.org* en de reeks *Tekst in context* (allebei uitvloeisels van het grote NLCM-project).

9 Van Oostrom & Willaert (1989, 9-10) hebben het over de *functie* van literatuur, en roemen Herman Pleij, die in de bundel dan ook een programmatische bijdrage levert (Pleij 1989). Vgl. ook Janssens, die mooi schetst hoe de 'historiserende, sociaal-functionele benadering' ook hem in zijn greep kreeg (2000, 110-112); en Fraeters (2004, 300 e.v.), die terecht de nadruk legt op de enorme verbreding van het literatuurbegrip die met deze benadering gepaard ging.

10 De eerste observatie deel ik met Fraeters (2004, 301), die het genadeloos heeft over 'methodologisch immobilisme'. Van Oostrom (1995, 18-19) toont zich relatief gelaten over de theoretische onderbouwing van het vakgebied, vanuit de functionalistische benadering. In 1997 klinkt het dat 'de neerlandistiek geen veld voor revoluties' is, en dat theoretische vernieuwingen die in het buitenland stormachtig woedden, in het vakgebied van de neerlandistiek steeds 'gedempt onthaald' zijn (64).

11 Als illustratie van hoe de zogenaamde *Material Philology* inmiddels goed doordrongen is in het vakgebied, noem ik hier slechts Gabriël & Oosterman 2016. De nadruk op de handschriftelijke overlevering die het vakgebied sinds de vroege jaren negentig tekent, kon goed gedijen in de context van een focus op het functioneren van literatuur in zijn historische context (zowel primaire als secundaire receptie), omdat de overlevering een precieze en betrouwbare toegang biedt tot die context. De bloei van het onderzoek naar verzamelhandschriften kan worden gezien als een logisch samenvloeien van beide invalshoeken (vgl. Wackers 2002, Van Anrooij 2005 en Janssens 2012, 4-7). Vgl. voor de hernieuwde aandacht voor de *tekst* Janssens (2000, 116 e.v.) en Fraeters 2004. Voor *gender studies* brak onder meer Orlanda Lie een lans, zie overschouwend Demets 2021.

en wat ons in het kielzog van die thans enigszins sputterende turbo te wachten staat. Vanuit mijn eigen bescheiden positie wil ik daarom een proefvlucht ondernemen naar wat ons in de toekomst te wachten staat en hoe we daar als vakgebied sterker kunnen uit komen. Als Wim Gerritsen zijn generatie al dwergen achtte op de schouders van reuzen, dan kan ik als vlo in het haar van die dwergen een dergelijke proefvlucht slechts ondernemen door bij te tanken op plekken waar anderen al intensief over het vak hebben nagedacht.¹² Die zijn er eigenlijk niet eens zo veel: allicht door de verregaande specialisering in ons vakgebied, zijn blijkbaar weinig collega's geneigd om vanop een afstand naar het geheel te kijken.¹³ Ik wil beginnen bij de reflectie door Van Oostrom en zijn generatiegenoten zelf, toen ze nog voor het aanslaan van de 'turbo' samenkwamen in Antwerpen, in 1988.¹⁴ Door die bril wil ik kijken naar de weg die het vak heeft afgelegd in de voorbije dertig jaar, daarbij gestuurd door inzichten van enkele vakgenoten die tussendoor hebben getracht om de balans op te maken, zoals Jef Janssens, Veerle Fraeters, Bart Besamusca en anderen.¹⁵

De turbo slaat aan

In 1988 kwamen vakgenoten op uitnodiging van Wim Gerritsen, Jef Janssens, Frits van Oostrom en Frank Willaert samen aan de toenmalige UFSIA in Antwerpen, om de staat van het vak op te maken. In aparte sessies discussieerden

12 Gerritsen (1975, 95) keek met dit middeleeuwse beeld met ontzag naar eerdere literatuurhistorici zoals Gerrit Kalff en Jan te Winkel, die nog het overzicht over de gehele ontwikkeling van de Nederlandse letterkunde konden behouden. Als bedenker van het woord 'medioneerlandistiek' en promotor van liefst veertig promovendi (Van Oostrom 2019) heeft hij nochtans een enorme invloed gehad op een hele generatie medioneerlandici. Het is vanuit het huidige perspectief interessant om te zien hoe pessimistisch Gerritsen in 1975 was over het perspectief van een collectieve literatuurgeschiedenis, want 'Nederlandse literatuurhistorici zijn zelfkazers' (95).

13 Over de specialisering vanuit literairhistorische hoek, zie Van Oostrom 1995, 13-16 en Van Oostrom 1997, 54-55. Meer algemeen: Fraeters 2004, 299. Wellicht is ook de organisatie van het onderzoek in opeenvolgende projecten er debet aan dat men niet eenvoudig rust en afstand vindt om het hele vak in ogenschouw te nemen, maar misschien is er meer aan de hand. Het is bepaald intrigerend dat een oproep van Van Alphen en Korsten (2004) om na te denken over de stand van de neerlandistiek, niemand van de 'zittende garde' verleide tot een antwoord (2004, 291). Wellicht had dat ook met de theoretische insteek van de vraag te maken.

14 Van Oostrom & Willaert 1989.

15 Van Oostrom 1995, Van Oostrom 1997, Janssens 2000, Wackers 2002, Fraeters 2004, Van Anrooij 2005, Besamusca 2006, Besamusca 2012, Mareel 2018, Kestemont 2021, Demets 2021. Ik ben er me van bewust dat dit lijstje niet volledig is. Er zijn bespiegelingen over het vakgebied vanuit diverse invalshoeken, soms beperkt tot bepaalde genres of teksttypes. Ik heb me hier voornamelijk bediend van publicaties met een relatief algemene focus.

gepromoveerde medioneerlandici over een aantal inhoudelijke thema's, en later kregen de jongere onderzoekers de kans om hun onderzoeksplannen voor te stellen.¹⁶ Wie de uitgegeven handelingen van die bijeenkomst erop naslaat, krijgt in feite een ruwe staalkaart van hoe het vak zich in de daaropvolgende decennia zou gaan ontwikkelen. Vele van de aspiranten die hun kersverse onderzoek voorstelden, zouden nadien immers centrale posities in de medioneerlandistiek gaan innemen, en de specialismen die aan bod kwamen, kenden in de jaren die volgden een grote bloei.¹⁷ Ook gaf de bijeenkomst verder vaart aan een intensivering van de Vlaams-Nederlandse samenwerking – een dynamiek die tot op vandaag vruchten afwerpt. In zekere zin kan deze bijeenkomst dus worden beschouwd als een soort kraamkamer voor de studie van de Middelnederlandse literatuur tot op vandaag, nu degenen die toen als hemelbestormers het woord namen, een na een afzwaaien.

Het voert hier te ver om in te gaan op de inhoudelijke strekking van de discussies voor elk van de uithoeken van ons vakgebied – al zou het interessant zijn om die oefening eens te doen, om te peilen welke stappen in de verschillende specialismen zijn gezet – maar de algemene observaties en voorspellingen van toen zijn voor ons vandaag soms opvallend herkenbaar. Zo waren Willaert en Van Oostrom in 1988 bepaald niet optimistisch over de toekomst van het vak, eerder integendeel. Ook toen noopten de studentenaantallen en de druk op de bestaaffing hen tot een somber vooruitzicht over vooral de Vlaamse medioneerlandistiek.¹⁸

Even herkenbaar is de opmerking dat het onderzoek in de Middelnederlandse letterkunde vooral vooruitgang maakt in proefschriften, die vaak het resultaat zijn van tijdelijke onderzoeksprojecten waarop jonge onderzoekers

16 Van Oostrom & Willaert 1989, 6-7. Een foto van de aanwezigen, compleet met identificatie van alle afgebeelde collega's, geeft Sleiderink 2018.

17 In de gepresenteerde onderwerpen schemert al door hoe het literatuurbegrip in de medioneerlandistiek in de jaren die volgden, sterk zou worden opgerekt. Fraeters merkte in dit verband op dat 'de medioneerlandicus alle geschreven teksten voor zover ze waren bedoeld om te worden gelezen en/of voorgelezen, als zijn onderzoeksobject beschouwt' (2004, 299). Herman Pleij riep al vroeg op tot een verbreding van het literatuurbegrip, dat overigens ook in de moderne letterkunde zijn sporen naliet, zie o.a. (met een interessante insteek over de werkbaarheid van dat brede literatuurbegrip in het middelbaar onderwijs) Van Vliet & Dietz 2018, 288 e.v.

18 Van Oostrom & Willaert 1989, 12-14. Hun voorspelling dat in Vlaanderen in de loop van de jaren 1990 de Middelnederlandse letterkunde uit de hogere cyclus van de universitaire opleidingen zou verdwijnen (12), is gelukkig niet uitgekomen. In de loop van de jaren negentig kwam er juist meer ruimte voor de Middelnederlandse letterkunde, onder andere door de subsidies die Van Oostrom binnenhaalde. Deze dynamiek moet ons vandaag misschien ook eerder tot optimisme stemmen...

op enkele jaren veel specialistische kennis vergaren.¹⁹ En net zoals in 1988 kan je daarbij de opmerking maken dat het zo jammer is voor het vakgebied dat vele van die jonge onderzoekers na het publiceren van hun werk – als het al tot publicatie komt – uit de medioneerlandistiek verdwijnen omdat er onvoldoende kansen zijn. De term 'intellectuele kapitaalsvernietiging' zou je dus ook vandaag nog tot op zekere hoogte kunnen hanteren, al vinden gepromoveerde medioneerlandici wel goed hun weg naar andere banen, waar ze hun vaardigheden evengoed te gelde maken.

Niet alleen het onderzoek van promovendi is projectgestuurd, ook dat van docenten en hoogleraren is in hoge mate gedreven door het schrijven en uitvoeren van projectaanvragen. Dat leidt vaak tot grote vooruitgang op gespecialiseerde terreinen en tot vruchtbare samenwerking over de universiteits- en landsgrenzen heen. En ook al is de cadans van gespecialiseerde projectaanvragen hoogst onvoorspelbaar, doorgedreven onderzoek in tijdelijke projecten kan ook opbouwend werken in de richting van een groter verhaal, gespreid over meerdere onderzoeksprojecten. Daar kan het vakgebied alleen maar bij winnen, en het moet gezegd dat de oudere letterkunde – misschien meer dan de moderne neerlandistiek – relatief succesvol is in het binnenhalen van projectgelden.²⁰

De welbekende keerzijde is echter dat voor elke gehonoreerde aanvraag goed tien stuks niet worden uitgevoerd, terwijl het denkwerk om tot een voldragen aanvraag te komen, natuurlijk erg veel tijd kost. Dit is niet de plaats om de discussie over de verdeling van onderzoeksgelden aan te gaan, maar ook op dat gebied wordt druk aan intellectuele kapitaalsvernietiging gedaan. En dan is er nog het feit dat het inhoudelijke initiatief de onderzoekers meer en meer uit handen glipt, omdat bepaalde types onderzoek – ik denk dan bijvoorbeeld aan een gedegen teksteditie – steeds moeilijker te financieren zijn. Met het besef dat de vooruitgang in het vakgebied af te meten was aan proefschriften hielden Willaert en Van Oostrom in 1988 goed de vinger aan de pols, maar kennelijk was toen nog niet de inschatting dat ook het werk van gevestigde hoogleraren en (hoofd)docenten in sterke mate inhoudelijk geleid zou worden door tijdelijke financiering – hoogstens zou hun onderzoek belemmerd worden door de begeleiding van de vele jonge onderzoekers.²¹

19 Van Oostrom & Willaert 1989, 11-12. Vierjarige aanstellingen voor een promotietraject kenden vanaf die tijd een grote groei in het vak.

20 Besamusca (2022) toont zich optimistisch over de internationale oriëntatie van projectgestuurd onderzoek, en beschrijft de inhoudelijk opbouwende lijn in opeenvolgende onderzoeksprojecten.

21 Van Oostrom & Willaert 1989, 12. Ik teken hierbij aan dat die 'belemmering' ook wel eens als een vruchtbare uitwisseling beschouwd kan worden, en dat het onderzoek van medewerkers

Ik wil nog op twee elementen wijzen in de observaties van *Stand en toekomst* die vijfendertig jaar na datum herkenbaar blijken te zijn. Een eerste is de opkomst van de computer, waarvan men de implicaties in 1988 onmogelijk had kunnen overzien. In een tijd voor internet en grootschalige digitalisering klinkt het dan nog dat ‘computer en laser printer een voorheen ondenkbare precisie en volledigheid mogelijk maken’.²² Maar wie op het Antwerpse congres in 1988 een voorspelling zou hebben gemaakt van de mogelijkheden die het internet, de grootscheepse digitalisering van primair tekstmateriaal en de steeds evoluerende onderzoeksmethodes van de *digital humanities* vandaag mogelijk maken op het gebied van ontsluiting, analyse en wereldwijde verkenning van middeleeuwse teksten, zou naar alle waarschijnlijkheid voor een dorpsgek versleten zijn geweest.²³

Een tweede element is het bewustzijn dat, overeenkomstig de middeleeuwse tekstcultuur zelf, het onderzoek ernaar bij uitstek interdisciplinair, meertalig en internationaal georiënteerd moest zijn. Keek men vóór *Stand en toekomst* vooral naar de Franse mediëvistiek, dan constateerden de organisatoren van de bijeenkomst in 1988, kennelijk tot hun eigen verrassing, dat de inspiratie op dat moment voornamelijk van Duitse collega's uitging.²⁴ Het belang van samenwerken wordt in de inleiding sterk in het licht gezien van de literairhistorische realiteit: de onderlinge beïnvloeding van de Franse, Nederlandse en Duitse literatuur als vertrekpunt voor de samenwerking tussen germanisten, romanisten en neerlandici. Wie vandaag het rijtje moet aanvullen, zal vast aangeven dat de toonaangevende rol van de germanistiek is ingenomen door de anglisten, of tenminste dat vanuit de Engelstalige mediëvistiek tegenwoordig een leidende kracht uitgaat, die dan wel niet meer gestuurd is vanuit een literairhistorische connectie, maar die zich eerder op een theoretisch of methodologisch niveau bevindt.²⁵

en promovendi ook versterkend kan werken voor de begeleider.

22 Van Oostrom & Willaert 1989, 9. Het optimisme ging vergezeld van een beeldrijke waarschuwing, waarop ik verderop terugkom.

23 Van Oostrom getuigt in een terugblik zelf hoe hij met enige terughoudendheid de voorspellingen aanhoorde van zijn Leidse collega Bert van Selm, die al eerder de contouren ontwaarde van wat mogelijk zou worden (2016, 6-7).

24 Van Oostrom & Willaert 1989, 10. Vgl. Bastert, Tervooren & Willaert 2011, 1-9.

25 Tekenend is misschien wel het voorbeeld van de *Material Philology*, die sterk verwant is met gelijkaardige – en voorafgaande! – evoluties in de germanistiek en de romanistiek, maar die toch al te vaak als nieuwigheid uit Angelsaksische hoek wordt neergezet, vgl. Caers 2016a, 157-159. Een interessante uitzondering op deze uitspraak is Levelt & Putter 2021.

De turbo sputtert...

De ambitie die spreekt uit de bijeenkomst in 1988 is voor een groot stuk bewaarheid. Enkele jaren na deze bijeenkomst zou het NLCM-project van Van Oostrom een ongekende dynamiek op gang brengen, die ook vandaag nog in het vak nazindert.²⁶ Maar ook elders timmerde men danig aan de weg, bijvoorbeeld in de Brusselse 'vruchtbare tuin' rond Jef Janssens – de beeldspraak is van Veerle Fraeters.²⁷ Het is in een context van dynamiek en samenwerking – nationaal en internationaal – dat ook enkele belangrijke projecten het licht zagen die vandaag voor een stuk het vakgebied dragen. Ik denk aan het onderzoek naar verzamelhandschriften, dat leidde tot de onvolprezen reeks *Middeleeuwse Verzamelhandschriften uit de Nederlanden* (MVN), waarin enkele van de belangrijkste handschriften met Middelnederlandse literatuur zijn uitgegeven op een manier die internationaal tot voorbeeld mag dienen.²⁸ Ik denk aan de *Cd-rom Middelnederlands*, die de evengoed internationaal indrukwekkende inhoud van het *Middelnederlandsch Woordenboek* en de *Bouwstoffen* vanop elke computer toegankelijk en doorzoekbaar maakte.²⁹ Ik denk aan de online versie van de *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta (et Impressa)*, die potentieel een centraal naslagwerk voor het hele vakgebied kan zijn, zeker in een tijd waarin de handschriftelijke overlevering meer dan ooit centraal staat in het onderzoek, en waarin bovendien ook een groeiende belangstelling is voor het vroege gedrukte boek.³⁰ Ik denk ook aan dit tijdschrift, *Queeste*, dat in de schoot van het NLCM ontstond en dat vandaag nog steeds een platform is waarop het hele vakgebied terecht kan. En ten slotte de kroon op het werk, de nieuwe *Geschiedenis van de Nederlandse Literatuur*, waarvan de contouren al in publicaties van de late jaren tachtig en jaren negentig vaag zichtbaar worden, en die een zinderend antwoord vormt op de vraag naar synthese die op het symposium in 1988 werd gesteld.³¹

26 De eerste fase van het project liep van 1989 tot 1994. Met extra subsidiegelden werd het nadien verlengd, tot de uiteindelijke opheffing in 2002. Vgl. ook Janssens 2000, 116; en Fraeters 2004, 300.

27 Fraeters 2004, 302. In de terugblik van Janssens valt op dat de omarming van de socioculturele beschouwing nooit echt totaal is geworden: steeds bleef in zijn eigen onderzoek en dat van zijn promovendi een nadruk op tekst en intertekstualiteit aanwezig (2000, 116 e.v.).

28 Zie ter inleiding Sonnemans 1996, vgl. Wackers 2002 en Van Anrooij 2011, 363-366.

29 Van Oostrom 2016, 12.

30 Zie Warnar & Bouwman 1999 en Van Anrooij 2011.

31 Van Oostrom & Willaert (1989, 10-11) beseften dat die synthese 'niet alleen durf en visie, maar ook nog veel gedetailleerd onderzoek' zou vergen. Het is dan ook bewonderenswaardig dat vele van de aanwezigen, hetzij door via hun eigen onderzoeksresultaten, hetzij als lid van de

Deze vlootschouw mag gelden als tastbaar bewijs dat het relatief kleine vakgebied van de medioneerlandistiek er dankzij doorgedreven samenwerking in slaagt om gezamenlijk prachtige projecten te verwezenlijken.³² Maar bij nader inzien hebben de vlaggenschepen al die jaren niet zonder averij doorgemaakt. De *Cd-rom Middelnederlands* dreigde, met de teloorgang van de cd-rom als gegevensdrager, geheel ontoegankelijk te worden. Nadat een tussentijdse oplossing maar even – en technisch nogal uitdagend – soelaas bood, heeft het Instituut voor de Nederlandse Taal het materiaal van de *Cd-rom* nu gelukkig op een meer permanente manier toegankelijk gemaakt.³³ De MVN-reeks heeft jarenlang de bakens in het vakgebied verzet en de *Richtlijnen* zoals gepubliceerd door Thom Mertens zijn ook voor studenten vandaag nog steeds bepalend in het aanleren van editietechnieken.³⁴ Maar of we in de toekomst nog een nieuw deel in de reeks mogen vieren, is nog niet zo zeker. De BNM-i heeft dan weer, net als vele andere online repertoria – ik noem hier ook maar even de *Liederbank* of de BNTL – ontegenzeggelijk zijn nut bewezen voor het onderzoek, maar is aan opfrissing toe en een denkoefening over hoe de databank ook in de toekomst gebruikers van dienst kan zijn, dringt zich op.³⁵ Daarbij staat de BNM-i onder druk van nieuwe initiatieven die meer inzetten op rechtstreekse toegang tot gedigitaliseerde exemplaren, zoals eCodicesNL, MMDC of MMFC.³⁶ Ook hier speelt

leescommissie, mee vorm hebben gegeven aan de middeleeuwse delen van de literatuurgeschiedenis. De vroege discussie over het opzet van de literatuurgeschiedenis is te volgen in publicaties van Gerritsen (1975), Van Oostrom (1985), Wackers (1989) en anderen. De delen die Van Oostrom en Pleij voor de medioneerlandistiek bezorgden, oogstten unaniem lof in recensies. Zie specifiek voor *Stemmen op schrift* en *Wereld in woorden* samenvattend Caers 2016b.

32 De 'zelfkazers' (1975, 95) van Gerritsen behoren hopelijk definitief tot het verleden.

33 Vgl. Kuiper 2017, Kestemont (2021, 243) en De Bonth 2022. Ik dank Dirk Geirnaert om me er bij de lezing in Leiden terecht op te wijzen dat de tijdelijke oplossing inmiddels een meer permanent karakter heeft gekregen.

34 Mertens 1994.

35 Zie over de BNTL o.a. Caers 2019. De *Liederbank* heeft geleid tot een ongeziene dynamiek in het onderzoek naar liedcultuur (zie o.a. Van Kranenburg, De Bruin & Volk 2019), maar is vooralsnog niet aangepast aan courante standaarden van gegevensuitwisseling (bv. linked open data). Hetzelfde geldt voor de BNTL. Verhelderend over de voorgeschiedenis van de BNM en de overwegingen bij het online brengen van De Vreeses levenswerk, zijn Warnar & Bouwman 1999 en Van Anrooij 2011. Eerstgenoemde publicatie is ook een mooie illustratie van hoe online repertoria in feite continu moeten bezig zijn met vernieuwing, en zich steeds moeten aanpassen aan nieuwe datastandaarden. De meest recente online versie, de BNM-i, is qua trefzekerheid onder de verwachting gebleven. Van Anrooij (2011, 373) geeft aan dat de gegevens van BNM en MMDC wederzijds gekoppeld werden in 2007 – een behatenswaardig voorbeeld van 'linked open data'.

36 Over e-CodicesNL: Schilling 2019. De ambitie is om elk middeleeuws handschrift in Nederlands bezit digitaal beschikbaar te maken. Over MMFC: Wuyts & Coppoolse 2018.

een element van projectfinanciering: wie heeft er immers geld veil voor de herhaaldelijke doorstart, opfrissing en aanvulling van platformen die al hun nut hebben bewezen?³⁷ Liever ondersteunt men nieuwe initiatieven die hetzelfde werk anders en – in het beste geval – beter zullen doen.³⁸ *Queeste* wil dan wel het platform van het vakgebied zijn, maar is in de toegenomen focus op internationaal *open access* publiceren tegenwoordig voor velen niet de eerste keus. De literatuurgeschiedenis, ten slotte, is mede door haar brede gedragenheid en de monumentale inspanning waar elk van de delen blijk van geven, nog wel voor een aantal jaren zeewaardig, maar evengoed zullen binnenkort stemmen opgaan voor een nieuwe, of een andere, synthese.³⁹

Zonder actief de hand aan de zaag te zetten, wil ik enkel de observatie meegeven dat sommige van de pijlers onder het vakgebied dreigen te verkrummen, en dat, misschien door de focus op tijdelijke onderzoeksprojecten en de verregaande specialisatie van vakgenoten, niet iedereen zich wezenlijk geroepen voelt om daar iets aan te doen. Ik meen dat ook de nieuwe generatie medioneerlandici nood heeft aan breed gedragen projecten die de samenhang in het vakgebied kunnen versterken en bevorderen.⁴⁰ Dat kunnen nieuwe initiatieven zijn, maar evengoed kan de volgende generatie een andere wind doen waaien bij bestaande projecten die hun diensten al ruim hebben bewezen. Een uitvloeisel van die wens is de *Dag van de Medioneerlandistiek*, het tweejaarlijkse familiefeest van het vak dat in 2011 in Antwerpen het licht zag, en dat in Nijmegen in 2023 zijn vijfde editie mag beleven. Op de vier dagen die al plaatsvonden kwam het – zowel officieel als in de wandelgangen – in mijn ogen altijd tot vruchtbare reflectie over de paden die we als vak in de toekomst willen bewandelen, maar vooral is het een platform waarop formeel en informeel contact mogelijk is tussen vakgenoten van alle generaties en alle specialismen.⁴¹

37 Zie ook Kestemont 2021, 242–44.

38 In die zin laat de 'cadans van de projectfinanciering' ook de centrale naslagwerken niet ongemoeid. Vgl. voor de BNTL Caers 2019.

39 Daar ben ik overigens zelf schuldig aan, zie Caers 2016. Van Oostrom (1985, 217–218) toonde zich daar ook al van bewust.

40 Zoals ook Kestemont, door een digitale bril, aangeeft (2021, 250).

41 Ik herhaal hier nog maar eens de wens die ook bij de vierde editie in Leiden weer werd geformuleerd, en die ook even oud is als de turbomedioneerlandistiek (zie o.a. Van Oostrom 1985, 217–218; en Besamusca 2006) om naast de verhalende literatuurgeschiedenis, ook te beschikken over een encyclopedische tegenhanger, een (digitaal?) *Verfasserlexikon* waar onderzoekers en studenten de vruchten van zo vele jaren gespecialiseerde medioneerlandistiek in overzichtelijke lemmata kunnen terugvinden.

Waar de organisatie van de *Dag van de Medioneerlandistiek* een estafet-testok is die op informele wijze wordt doorgegeven, moeten we misschien ook nadenken over een meer structurele vorm van samenhang – iets met lidmaatschap en een budget. Waarom ons als vakgebied niet spiegelen aan de werkgroepen Zeventiende en Achttiende eeuw, die met een jaarlijks congres en een jaarboek erin slagen om een relatief ruim publiek voor hun onderzoeksgebied te interesseren? Als medioneerlandici zijn we lid van algemeen-mediëvistische verenigingen of zetelen we in internationale thematische groepen, rond Reynaert, rond kronieken, hofliteratuur, Arturpiek, artesliteratuur, religieuze letterkunde, enz. Die interdisciplinaire vertakking en verankering van onze expertise is van onschatbare waarde, maar ondertussen beschikken we helaas niet over een adresboekje waar alle medioneerlandici tegelijk in staan (en zelfs de abonneelijst van *Queeste* is niet geheel dekkend). Kortom, er lijkt nood aan een gedeeld platform voor intellectuele uitwisseling en (in)formeel contact, los van de interdisciplinaire verenigingen waarin we vanzelfsprekend ook onze plaats kunnen opeisen.

Het ruime sop...

Mede onder invloed van financierende instanties, maar zeker ook vanuit een wens om internationaal de dialoog aan te gaan over het vak, publiceren we internationaler, verschijnen er vertalingen van Middelnederlandse teksten, en maken we deel uit van internationaal opererende netwerken. Over de zin (en soms ook onzin) daarvan is al veel gezegd. Ik wil hier specifiek wijzen op het samengaan van specialisering en internationalisering, en de gevaren die dat huwelijk inhoudt voor de mate waarin we als vakgebied nog met elkaar in dialoog kunnen gaan. In 1988 klok het nog optimistisch dat ondanks het feit dat de medioneerlandistiek een ‘huis met vele woningen’ bleek te zijn, er toch nog intense onderlinge discussie mogelijk bleef. In de jaren die volgden hebben de specialisten op verschillende domeinen echter ook een vruchtbare dialoog ontwikkeld met gespecialiseerde collega's in het buitenland, maar door de blik buitengaats te richten, is misschien de aandacht wel wat verslapt voor wat benedende aan de gang was. In de netwerken van arturisten, reynaerdisten, religieus-letterkundigen, kroniekspecialisten en aanverwante subdisciplines heeft de uitwisseling met internationale collega's ontegensprekelijk een vooruitgang opgeleverd, zeker omdat de middeleeuwse Nederlanden een meertalig gebied waren en de Middelnederlandse literatuur blijk geeft van een actieve uitwisseling

met literatuur in andere talen en uit andere gebieden.⁴² Het vak heeft ook veel gewonnen bij het internationaal ruimer bekend maken van de Middelnederlandse literatuur door middel van vertalingen.⁴³ Maar evengoed zijn geluiden hoorbaar van collega's die met een casus uit de Nederlandse letterkunde een soort aanhangsel zijn bij een internationale discussie, of die zich genoodzaakt voelen om de eigen vraagstelling aan te passen aan een internationaal publiek.⁴⁴ Evenzo is de stap voor een buitenlandse academicus naar de Middelnederlandse teksttraditie – en de hele contextuele achtergrond en bijkomende secundaire literatuur die de primaire tekst met zich meebrengt – zelfs in vertaling soms te groot. Zo riskeert de comparatieve onderneming soms misschien toch wat oppervlakkig te blijven. Bovendien is het steeds oppassen dat we door de internationalisering en het publiceren in een andere taal – veelal het Engels – de voeling niet verliezen met het doelpubliek in het eigen taalgebied. Want is het niet de bedoeling dat de vruchten van het door de gemeenschap gefinancierde onderzoek, ook naar die gemeenschap terugvloeien?⁴⁵ Voor alle duidelijkheid: de twee kunnen naast elkaar bestaan, maar naar mijn aanvoelen is de slinger – ook onder druk van financierende instanties – misschien te veel naar het internationale doorgeslagen.

Zijn de medioneerlandici in de dialoog met de internationale onderzoeksgemeenschap nog echte specialisten op het terrein van de Nederlandse letterkunde, dan verloopt de discussie soms enigszins anders met bijvoorbeeld

42 Ik noem als willekeurige greep uit de veelkleurige trommel het *Reynaertgenootschap* of de *International Reynard Society*, de *Medieval Chronicle Society*, de *International Courtly Literature Society*, de *Werkgroep Middelnederlandse Artesliteratuur*, *Signum*, enz. Vaak zijn verenigingen bij uitstek internationale ontmoetingsplaatsen, waardoor de meer algemeen-letterkundige contacten in het eigen vakgebied wat in de schaduw komen te staan.

43 De oproep van Veerle Fraeters (2004, 306-307) is dus niet in dovemansoren gevallen. Met het feit dat de monumentale editie van Hadewijchs liederen die ze samen met Frank Willaert bezorgde inmiddels vijfmaal vertaald is (in vier talen: het Mexicaans Spaans kreeg een eigen versie), zet ze ook actief de hand aan de ploeg. Ik verwijs hier ook graag naar het werk van Bart Besamusca, die steeds een pleitbezorger is geweest van de internationalisering, zie o.a. Besamusca 2006, Besamusca 2009, en overschauwend Besamusca 2022. Vgl. voor een diachrone blik Mareel 2018. Er is voor elk van de specialismen wellicht een typerend voorbeeld, maar ik verwijs hier uit mijn eigen blikveld ter illustratie naar Claassens & Johnson 2000; Besamusca & Brandsma 2021; Bastert, Tervooren & Willaert 2011; Blanton, O'Mara & Stoop 2013; enz. Het feit dat dit lijstje de grenzen van een normale voetnoot makkelijk zou overschrijden, toont voldoende aan dat medioneerlandici actief de dialoog met buitenlandse collega's hebben opgezocht.

44 Zie bijvoorbeeld de openhartige bezinning van Moser 2009.

45 Kestemont (2021, 247) geeft aan dat bijvoorbeeld leraren Nederlands wat losgekoppeld raken van de wetenschappelijke publicaties, die in het Engels (nog) minder direct inzetbaar zijn in het onderwijs.

de historici in binnen- en buitenland. In het kielzog van de cultuurhistorische blik op Middelnederlandse literatuur, en de aandacht voor de socioculturele context waarin de teksten en vooral de handschriften functioneerden, zochten de medioneerlandici als literatuurhistorici in de voorbije decennia steeds vaker de dialoog op met (cultuur)historici, als ze zich al niet actief zo profileerden.⁴⁶ Ook deze, interdisciplinaire, dialoog heeft zeker nieuwe inzichten opgeleverd: voor een stuk is het immers dankzij literatuurhistorici dat de narratieve bronnen uit de middeleeuwen in de geschiedwetenschap uit het verdomhoekje zijn gehaald.⁴⁷ Maar nu die inhaalslag ook door de historici is gemaakt vraag je je af wat een medioneerlandicus nog meer, of anders, in de schaal te leggen heeft dan een historicus van de middeleeuwen die zich toelegt op narratieve bronnen. Zeker na de *narrative turn* ontmoetten de historici en de letterkundigen elkaar in hetzelfde bronnenmateriaal, dat ze eigenlijk niet wezenlijk anders bekijken. Ook historici hebben immers aandacht voor variatie in materiële tekstgetuigen, voor receptiecontext, voor het functioneren van literaire teksten in sociale kringen, en overstijgen daarbij dan nog de taalkundige grenzen van de filologie. Wat maakt het perspectief van een medioneerlandicus dan nog bijzonder?⁴⁸ En heeft de NLCM-generatie, door zo sterk in te zetten op het historische achterdoek van de literatuur, het vak niet al te veel verbouwd tot een bijhuis van de geschiedwetenschap? Overigens is dat bijhuis dan nodig aan een likje verf toe: terwijl de historici nieuwe theoretische tendenzen omarmden die hun blik op het bronnenmateriaal wijzigden, heeft de invloed daarvan zich veel minder laten gelden in de medioneerlandistiek.⁴⁹

46 Zie Janssens (2012, 8), met de daar genoemde literatuur, en vgl. Fraeters (2004, 300).

47 Zie bv. Van Anrooij 1991.

48 Hier zij bij aangetekend dat medioneerlandici zich natuurlijk al van bij aanvang van de discipline bewust zijn van het feit dat de middeleeuwse Nederlandse literatuur ingebed is in een meertalige traditie, en dat zij ook actief de dialoog opzoeken, o.a. op het terrein van de vertaalwetenschap. Ik prijs hier uit vele initiatieven *Multilingual Dynamics of Medieval Flanders*, een onderzoeksproject van Bart Besamusca, waarin een focus op de handschriftelijke context, de aandacht voor verzamelhandschriften én het bewustzijn van meertaligheid samenkomen met een regionale focus op het graafschap Vlaanderen.

49 Fraeters (2004, 301-302) wijst o.a. op de *linguistic turn*; en inmiddels zijn er nog wel andere 'turns' de revue gepasseerd. Hierbij teken ik wel aan dat invloeden van die theoretische wendingen zich soms wel laten voelen in de medioneerlandistiek, zonder dat ze expliciet worden gethematiseerd. Zo zou bijvoorbeeld de *spatial turn* wel passen bij een doorgedreven regionale blik op literatuurgeschiedenis, zoals die o.m. door Willaert (2010) en Caers (2011) is gehanteerd.

Een nieuwe koers?

Misschien ligt een deel van de oplossing in het relatief nieuwe perspectief dat vanuit de *Digital Humanities* wordt aangereikt. Digitale onderzoeksmethoden lenen zich tot het beantwoorden van relatief klassieke filologische vragen, zoals de identificatie van auteurschap, de verwantschap tussen handschriften of de herkenning van een kopiïstenhand. En de toenemende digitale beschikbaarheid van zowel primair materiaal als secundaire literatuur, en de ontwikkeling van methoden om daar op veel grotere schaal onderzoek naar te doen, openen een vergezicht van nieuwe vragen, die meer literair-historisch en tekstgericht kunnen zijn dan de welbeschouwd positivistische, historische kwestie van kopiïst- of auteursherkenning.⁵⁰ Het valt op dat een interessante ontwikkeling op dat terrein, de *Handwritten Text Recognition* (HTR), totnogtoe voornamelijk door historici en archivariissen is opgepikt, omdat zij werken met seriële archivalia die door hun enorme aantal soms nog onvoldoende ontsloten zijn – laat staan integraal gedigitaliseerd. Maar ook als letterkundigen hebben we bij een ontwikkeling als deze heel wat te winnen. In wezen heeft deze technologie immers het potentieel om een digitaal toegankelijke bibliotheek van de hele Middelnederlandse – misschien de hele middeleeuwse – literatuur te genereren, en dat in 'hyperdiplomatische' vorm, op handschriftniveau.⁵¹ Als we uitgaan van een steeds toenemende digitale beschikbaarheid van primaire bronnen – en dat is veelal de strategie van de bewarende instellingen – ligt er dus omzeggens een 'ad fontes 2.0' in het verschiet, een (nog) verdere terugkeer naar de veelkleurigheid en de onvolmaaktheid van de handschriften zelf, in ongepolijste vorm en liefst zonder inhoudelijk vooroordeel, maar wel op grote schaal automatisch doorzoekbaar.⁵² Ik ben zeker geen specialist ter zake, maar mijn indruk is

50 Vgl. Kestemont 2021, 248-249.

51 Het geeft te denken dat de bruikbaarheid voor een grootschalige analyse van een corpus narratieve bronnen is aangetoond door een team van historici (ik denk aan het onderzoeksproject *Chronicle Novelty*, geleid door Erika Kuijpers en Judith Pollmann). Zie verder o.a. Caers 2022. De technologie duikt gelukkig meer en meer op in onderzoeksprojecten met een letterkundige invalshoek, zoals o.a. Haverals & Kestemont 2020, van wie ik de term 'hyperdiplomatisch' overneem. Daarmee wordt bedoeld dat een afschrift precies weergeeft hoe het handschrift eruit ziet, inclusief evidente fouten, doorhalingen, verkeerd geplaatste tekst, toevoegingen in de marge enz.

52 Over het inhoudelijke vooroordeel, zie Kestemont (2021, 244-245), die terecht aangeeft dat bij digitalisering ook (onbedoelde) processen van canonisering spelen, zowel voor primaire als voor secundaire literatuur. Mijns inziens raken die verschillen misschien wel uitgevlakt eens de digitalisering verder gevorderd is.

dat grote kwesties over de ontwikkeling van literaire stijl, over de opkomst van nieuwe tekstgenres of rijmtechnieken, over de relatieve datering van literaire verschijnselen of de geografische verspreiding van teksten en genres, straks trefzekerder kunnen worden beantwoord omdat dit soort grote tekstcorpora kunnen worden doorgelicht op een schaal die voorheen niet denkbaar was.⁵³

Ook hier loert dan wel een gevaar dat al lang wordt onderkend: de ‘ontlezing’ van de Middelnederlandse literatuur.⁵⁴ Konden de Jonckbloets van deze wereld uit hun parate kennis elk betoog over Middelnederlandse literatuur illustreren met uit het hoofd opgediepte tekstvoorbeelden, dan kan de *digital humanities scholar* van morgen misschien wat losgekoppeld raken van het directe contact met de middeleeuwse tekst of het middeleeuwse handschrift, en de hele historische sensatie of prikkeling die daarvan uit kan gaan. Zoals studenten tegenwoordig in de DBNL lukraak en zonder enige contextuele inbedding flarden oppikken uit (verouderde) secundaire literatuur op basis van een eenvoudige zoekopdracht, zo kan de wetenschapper van morgen dan, soeverein zwevend boven grote hoeveelheden gecodeerde data, de voeling verliezen met wat in die middeleeuwse teksten zoal aan ideeën en hartstochten is opgetekend. Maar zo lang de onderzoeker zelf vanuit een kwalitatieve, literair-historische blik de computer aan de leiband houdt, lijken me in de *digital humanities* mogelijkheden te liggen voor de verdere ontwikkeling van het vak als geheel. Dan zal die ontwikkeling wel noodzakelijk een tweebaansweg zijn, waarin de ene vakgenoot snel voorwaarts kan om mee de methoden te ontwikkelen, opnieuw in interdisciplinaire dialoog, terwijl de andere de hele zaak op het rechter rijvak rustig als hulpwetenschap gebruikt.⁵⁵

De geschetste ontwikkelingen roepen onvermijdelijk de vraag op welke richting het vak de komende jaren uit zal gaan. Worden we de zonderlinge historici op het einde van de gang die zich niet hoofdzakelijk met

53 De vooruitgang van de digitalisering stemt me dus minder pessimistisch dan Kestemont (2021, 248-249) over de vragen die aan dat digitaal beschikbare materiaal worden gesteld.

54 Van Oostrom (2016, 13-19) brengt het thema ook lichtvoetig ter sprake, en relateert het aan de opkomst van een beeldcultuur. Moderne lezers hebben hapklare brokjes nodig – de concentratie om zich echt te verdiepen in een langere tekst, is niet altijd meer evident. De alomtegenwoordigheid van digitale (sociale) media is hier uiteraard debet aan. Janssens (2000, 116) wijst op een gelijkaardige tendens in de secundaire literatuur. Wie kan nog alles bijhouden wat verschijnt? Moser (2009) echoot deze bezorgdheid vanuit de context van de internationalisering.

55 Zie ook Kestemont (2021, 240), die het heeft over ‘digitale enthousiastelingen’, maar evengoed onderkent dat onderzoekers in meer of mindere mate met digitale hulpmiddelen bezig zijn.

archiefbronnen bezighouden, maar vooral met literaire teksten? Worden we meertalige – of vooral Engelstalige – gesprekspartners die vanop een balkonnetje van het Middelnederlandse 'huis met vele woningen' de dialoog aangaan met internationale collega's, en wordt het onderling contact inderdaad een 'vluchtige groet in de gang'?⁵⁶ Worden we theoretici die dezelfde teksten om- en omdraaien, om ze telkens door weer een ander methodologisch prisma te doen schitteren? Worden we programmeurs en analisten van digitale corpora die de teksten zelf abstraheren tot automatisch herkenbare patronen?

Liefst niets van dat alles, natuurlijk, of misschien een beetje van elk. De geschetste perspectieven zijn elk op hun eigen manier extremen, maar het lijkt me een wezenlijke vraag of een medioneerlandicus in 2030 nog dezelfde vragen stelt en met dezelfde collega's op dezelfde manier van gedachten wisselt. Terugkijkend op de turbomedioneerlandistiek van de voorbije decennia, vallen dan misschien vooral de dingen op waar men zich in aanvang tegen afzette. De grote aandacht voor het historisch functioneren van teksten maakt dat 'strikt-literaire' teksten in onderlinge samenhang werden beschouwd met tal van andere genres waar Jonckbloet zich de vingers niet aan zou branden. De medioneerlandicus werd een tekstuele veelvraat die naast de canonieke hoogtepunten uit de literatuurgeschiedenis nog het liefst het net zo breed mogelijk uitwierp: theologische traktaten, didactiek, kronieken, ambachtsboeken, artesliteratuur... Uit de onderlinge dynamiek en samenhang van deze teksten en genres hebben we zeker veel geleerd over het middeleeuwse wereldbeeld en de bredere literaire cultuur van die tijd, maar ondertussen verloren we misschien uit het oog wat de 'strikt-literaire' teksten zo aantrekkelijk, zo 'litterair' maakt.⁵⁷ Stilaan kiezen onderzoekers opnieuw meer thematische perspectieven die ook de stilistische waarde en verfijnde inhoud van middeleeuwse teksten opnieuw naar de voorgrond brengen, door weer tekstimmanent te werken of een intertekstuele invalshoek te kiezen, in plaats van de teksten uitsluitend of voornamelijk als producten van een historische context te zien. Dat inzicht is niet nieuw – Frits van Oostrom zelf, maar ook Jef Janssens en Veerle Fraeters hebben er de nadruk op gelegd, en de literatuurgeschiedenis geeft er volop blijk van. Het onderzoek van de laatste jaren toont dat de turbotanker gestaag

⁵⁶ Van Oostrom & Willaert 1989, 8.

⁵⁷ Van Oostrom (1997, 64-65) voorspelde een 'esthetisch reveil' in het vakgebied. Ook Janssens 2000 en Fraeters 2004 pleitten voor een herwaardering van de teksten. Het valt op dat in de 'middeleeuwse' delen van de literatuurgeschiedenis, er volop waardering weerklinkt voor de kwaliteit van de teksten zelf (Janssens 2012, 9-10).

aan het keren is, en dat het ook geen keuze voor het ene of het andere is: je kan gerust aandacht schenken aan de stilistische kwaliteit van een tekst, én het historische publiek in beeld brengen dat van die stilistische kwaliteit genoot, in de primaire receptie, of soms eeuwen later.

Dan toch naar een ‘histoneerlandistiek’?

Misschien leent een herwonnen focus op de teksten zelf zich ook beter tot popularisering en wetenschapscommunicatie, een element van de wetenschap waar ook in de financiering van nieuw onderzoek gelukkig hoe langer hoe meer aandacht voor is.⁵⁸ Want ook opvallend is dat de generatie die afscheid neemt nadrukkelijk zichtbaar was voor een groter publiek dan enkel vakgenoten – dan heb ik het niet alleen over Frits van Oostrom, maar ook over Herman Pleij, Frank Willaert, Jef Janssens en anderen. Het is mijn hoop dat vakgenoten ook in de komende dertig jaar hun plaats in de popularisering van wetenschap, en in het maatschappelijke debat, blijven opeisen.⁵⁹ Bijvoorbeeld in de bepaling en actualisering van historische canons, op het gebied van geschiedenis en van literatuur, hebben literatuurhistorici een rol te spelen – dat doen ze overigens volop.⁶⁰ En door op die manier naar buiten te treden blijft de Middelnederlandse literatuur en de hoofdrolspelers die die heeft opgeleverd (al wisselen de rollen nu en dan), ook tot het collectieve geheugen behoren. Dat betekent ook dat het vakgebied niet mag berusten in het onzinnige idee dat over die canonieke teksten alles al gezegd is. Hand in hand met het bredere literatuurbegrip ging immers een focus op het *nieuwe* en het *onbekende* – een nooit bestudeerde tekst, of een nieuw ontdekt handschriftfragment. Zonder af te doen aan de waarde van het in kaart brengen van de *terra incognita* van onze literatuurgeschiedenis, lijkt het er op die manier voor de buitenstaander al snel op dat het vak over de canonieke teksten kennelijk uitverteld is, terwijl je als historicus van de Engelse literatuur bij wijze van spreken niet meetelt als je niet *ook* eens iets

58 Hier mag wel de prachtige vertaling van de *Roman van Limborch* worden genoemd, die de onnavolgbare Ingrid Biesheuvel recent in het licht gaf (Biesheuvel 2021).

59 Zie de gloedvolle oproep van Janssens 2012, 12-13.

60 Frits van Oostrom coördineerde de ‘Canon van Nederland’, die als ‘entoen.nu’ in een eerste vorm online ging in 2006. In Vlaanderen werkte Frank Willaert mee aan een vergelijkbaar initiatief, dat in mei 2023 gelanceerd wordt, en waarover in de opiniërende pers al veel inkt vloeide. Daarmee was Willaert niet aan zijn proefstuk toe, want hij gold als één van de roergangers van de dynamische ‘Canon van de Nederlandstalige Literatuur’, initiatief van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letteren (Gent) (eerste versie 2015, herziene editie 2020).

zinnigs hebt gezegd over Shakespeare of Chaucer.⁶¹ Maar de maatschappij verandert natuurlijk, en daarmee ook de blik op literatuur en de omgang met het verleden. Wie bekijkt Hadewijch, de *Walewein*, *Beatrijs* en de anderen door dat nieuwe licht?⁶²

Een denkoefening over de canon dwingt de medioneerlandicus niet alleen over de grenzen van zijn eigen specialisme, maar nodigt ook uit tot een diachrone blik. In de ambitie om vanuit een uitzonderlijk breed literatuurbegrip de *middeleeuwer* en zijn *cultuur* te begrijpen, is misschien de dialoog binnen het vakgebied van de neerlandistiek in diachrone zin wat verloren gegaan.⁶³ Jef Janssens tekende al op dat hij als mediëvist vertrouwder was met Chrétien de Troyes, dan met Vondel.⁶⁴ Dat geldt misschien wel voor vele medioneerlandici, en evengoed voor de vroegmodernisten. Eén van de redenen lijkt me dat het brede literatuurbegrip van de medioneerlandicus, dat gezien de bronnensituatie nog enigszins overzienbaar blijft, naarmate de eeuwen verschrijden hoe langer hoe onhaalbaarder wordt. De vroegmodernist heeft al een hele carrière nodig om alle 'strikt-literaire' teksten in de vingers te krijgen, laat staan dat hij of zij zich onledig houdt met medische traktaten en dies meer.⁶⁵ Hetzelfde geldt voor de focus op het materiële. Hoewel er vanuit boekhistorische hoek een groeiende aandacht is voor gebruikerssporen in gedrukte teksten en de eigenlijke leescultuur, zullen a rato minder vroegmodernisten zich vermoeien met het opsporen van alle tekstvarianten om ze elk in hun historische context te plaatsen, maar gewoon uitgaan van deze of gene druk om de tekst *an sich* te bestuderen. Dat verschil in werkwijze en focus lijkt me echter overbrugbaar als we uitgaan van een dialoog waarbij de medioneerlandicus en de vroegmodernist van elkaars perspectief kunnen leren.

Hoewel men in het verleden wel diachrone vragen heeft gesteld, vanuit een bepaald genre of een theoretische invalshoek, hebben deze excursies in mijn

61 Misschien speelt hier hetzelfde gevoel van 'verlegenheid', dat Van Oostrom herkende in de periode 1920-1970 (1997, 59). Wat valt er nog toe te voegen aan de verzamelde kennis van de NLCM-generatie?

62 Een voorbeeld daarvan is De Morrée 2021.

63 Zie ook Van Oostrom (1997, 66-67) die lijkt te berusten in de synchrone benadering, vanwege de meertaligheid van de middeleeuwen. Maar ook die meertaligheid is in de vroegmoderne tijd evengoed volop aanwezig, en kan dus ook uitnodigen tot een diachrone blik.

64 Janssens bevestigt daarmee een gevoel dat ook Van Oostrom (1997) signaleerde.

65 Mareel (2018, 106-107) legt misschien onbewust de vinger op een belangrijk verschil in literatuurbegrip tussen vroegmodernisten en mediëvisten, wanneer hij de neerlandistiek omschrijft als 'de studie van de waarde van een literaire tekst in het Nederlands, zowel synchroon als diachroon'. De veronachtzaamde zestiende-eeuwers waarmee hij zijn bijdrage opent, zouden in de medioneerlandistiek zondermeer tot de literatuurgeschiedenis worden gerekend.

ogen toch steeds een relatief verkennend karakter gehad.⁶⁶ Hier liggen nog meer dan voldoende kansen voor dialoog en verdieping, bijvoorbeeld wat betreft de doorwerking van middeleeuwse verhaalstof en middeleeuws ideeëngoed in later eeuwen, de beeldvorming van de middeleeuwen in de vroegmoderne literatuur, of – waarom ook niet – de functie en gebruikscontext van literatuur en hoe die door de eeuwen heen veranderde. Die dialoog maakt het dan wel noodzakelijk om de blik weer binnenwaarts te richten, nu blijkt dat het ‘huis met vele woningen’ van de medioneerlandistiek zowaar een heuse aanbouw kent waar zich vroegmodernisten (en zelfs modernisten) ophouden. Als de krappe bestaafing maakt dat medioneerlandici en vroegmodernisten vanuit hun periode-specifieke specialisme noodgedwongen de hele historische letterkunde gaan bestrijken, dan moeten we misschien de hand aan de ploeg zetten, en beginnen met het gesprek aan te gaan tussen middeleeuwen en vroegmoderne tijd. En gaat de medioneerlandistiek dan mettertijd deels op in een ‘histoneerlandistiek’, dan liggen daar wellicht weer nieuwe perspectieven. Een diachrone dialoog binnen de neerlandistiek hoeft overigens ook geen pleidooi te zijn voor navelstaren of terugplooiën op de eigen taal. Ook (en misschien zelfs bij uitstek) een diachrone blik op de ontwikkeling van literatuur nodigt uit tot internationale discussie. Dus als we als historische letterkundigen straks over één vak beschikken, wat valt er dan op dit moment al wederzijds van elkaar te leren? Waar ontmoeten mediëvisten en vroegmodernisten elkaar, en waar niet? Wat valt er te winnen bij een intensere samenwerking? Op deze vragen moet ik het antwoord voorlopig schuldig blijven, maar ik hoop dat het vakgebied ook na de ‘turbo’ een behouden haven zal blijven vinden.

Bibliografie

Bastert, Bernd, Helmut Tervooren & Frank Willaert (red.), *Dialog mit den Nachbarn. Mittelniederländische Literatur zwischen dem 12. und 16. Jahrhundert*. Speciaal

66 Illustratief in dit verband, ook al in de titel, is de bundel *Grote lijnen*. Inleidend merkt Van Oostrom (1995, 20) op dat die ‘grote lijnen’ dan vaak diachroon worden getrokken. De bundel beperkte zich dan wel grotendeels tot de middeleeuwen, maar dat is in recenter onderzoek niet altijd het geval. Zonder de bedoeling uitputtend te zijn, noem ik hier de diachrone analyse van het lofdicht (Van der Haven & Pieters 2018), literaire instituties (Jansen & Laan 2015), en professioneel auteurschap (Oosterman et al. 2020). Een meer algemene insteek hadden de A-Z-publicaties over de literaire doorwerking van klassieke verhaalstof (Moormann & Uitterhoeve 1987) en middeleeuwse personages (Gerritsen & Van Melle 1993). Ook individuele onderzoekers hebben de lange lijnen opgezocht; ik noem hier bijvoorbeeld Wim van Anrooij, die de ruime invulling van zijn Leidse leerstoel (Nederlandse literatuur tot aan de Romantiek) ook in zijn onderzoek en onderwijs in uitvoering brengt; vgl. o.a. Van Anrooij 1997.

- nummer van: *Zeitschrift für Deutsche Philologie*, Sonderheft 130. Berlin: Schmidt, 2011.
- Besamusca, Bart, "The portal to Middle Dutch literature": pleidooi voor een Engelstalig "Verfasserlexikon" over de Middelnederlandse literatuur', in: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 122 (2006), 44-53.
- Besamusca, Bart, 'De medioneerlandistiek en het buitenland. Over de noodzaak van tweetalige tekstuitgaven', in: Nelleke Moser & Fred Weerman (red.), *In- & export: de relatie tussen de neerlandistiek en de buitenwereld*. Speciaal nummer van: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 125 (2009), 109-115.
- Besamusca, Bart, 'The benefits and burdens of studying Medieval literature in projects', lezing gehouden op het USMS colloquium, 19 mei 2022.
- Besamusca, Bart & Frank Brandsma (red.), *The Arthur of the Low Countries. The Arthurian legend in Dutch and Flemish literature*. Cardiff: University of Wales Press, 2021.
- Biesheuvel, Ingrid (vert.), *Roman van Heinric en Margriete van Limborch*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep, 2021.
- Blanton, Virginia, Veronica O'Mara & Patricia Stoop (red.), *Nun's literacies in medieval Europe: the Hull dialogue*. Turnhout: Brepols, 2013. (Medieval Women: Texts and Contexts).
- Caers, Bram, 'Een "buchelin inn flemische": over ontstaan en verspreiding van de ridderepiek in de Nederlanden (ca. 1150-1450)', in: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 127 (2011) 3, 223-251; 128 (2012) 3-4, 389.
- Caers, Bram, 'Layered Text Formation in Urban Chronicles: the Case of an Early Modern Manuscript from Mechelen', in: Renée Gabriël & Johan Oosterman (red.), *Between Stability and Transformation. Textual Traditions in the Medieval Netherlands*. Speciaal nummer van: *Queeste* 23 (2016) 2, 154-170.
- Caers, Bram, 'A new standard in the footsteps of Maerlant. [Recensie van:] Frits van Oostrom, *Wereld in woorden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1300-1400*. Amsterdam: Bert Bakker, 2013', in: *Journal of Dutch Literature* 7 (2016b) 2, 72-84.
- Caers, Bram, 'De schatkamer van de neerlandistiek: de Bibliografie van de Nederlandse Taal- en Literatuurwetenschap (BNTL) wordt gebruiksvriendelijker', in: *Neerlandia* 123, 22-23.
- Caers, Bram, 'Automated reading of medieval manuscripts: an alternative for palaeography classes?', op: *Leiden Medievalists Blog*, 20 juli 2022. < <https://www.leidenmedievalistsblog.nl/articles/automated-reading-of-medieval-manuscripts-an-alternative-for-palaeography-classes> > (geraadpleegd op: 12-10-2022).
- Claassens, Geert H. M. & David F. Johnson (red.), *King Arthur in the Medieval Low Countries*. Leuven: Leuven University Press, 2000.

- De Morrée, Cécile, 'Sanderijns zeshonderd jaar lange weg naar erkenning. #Metoo in de Middelnederlandse literatuur', op: *Neerlandistiek.nl*, 23 februari 2021. <<https://neerlandistiek.nl/2021/02/sanderijns-zeshonderd-jaar-lange-weg-naar-erkenning/>> (geraadpleegd op 15-10-2022).
- De Bonth, Roland, 'Van Cd-rom Middelnederlands naar Corpus Middelnederlands', op: *Neerlandistiek.nl*, 21 juni 2022. <<https://neerlandistiek.nl/2022/06/van-cd-rom-middelnederlands-naar-corpus-middelnederlands/>> (geraadpleegd op 13-10-2022).
- De Roder, Jan H., 'Neerlandistiek van Nu en Straks: voor de poëtische ervaring', in: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 120 (2004), 325-339.
- Demets, Lisa, "Dattet gheen vrouwe werc en es". Genderverhoudingen en gebruikcontexten in Middelnederlandse literatuur', in: *Nederlandse letterkunde* 26 (2021), 186-201.
- Fraeters, Veerle, 'Medioneerlandistiek in context. Literair-historici op zoek naar Hermes en Philologia', in: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 120 (2004), 298-308.
- Gabriël, Renée [& Johan Oosterman] (red.), *Between Stability and Transformation: Textual Traditions in the Medieval Netherlands*. Speciaal nummer van: *Queeste* 23 (2016) 2.
- Gerritsen, W.P., 'Geschiedverhaal of schetskaart', in: *De nieuwe taalgids* 68 (1975), 89-109.
- Gerritsen, W.P. & A.G. van Melle (red.), *Van Aiol tot de Zwaanridder. Personages uit de middeleeuwse verhaalkunst en hun voortleven in literatuur, theater en beeldende kunst*. Nijmegen: SUN, 1993.
- Haverals, Wouter & Mike Kestemont, 'Silent voices: a digital study of the Herne Charterhouse Scribal Community (ca. 1350-1400)', in: *Queeste* 27 (2020), 186-195.
- Jansen, Jeroen & Nico Laan (red.), *Van hof tot overheid. Geschiedenis van literaire instituties in Nederland en Vlaanderen*. Hilversum: Verloren, 2015.
- Janssens, Jef, 'Een kwarteeuw middelineerlandistiek: weifelen tussen algemene literatuurwetenschap en cultuurgeschiedenis: een subjectieve geschiedenis', in: M. de Clercq et al. (red.), *Verzoenende veelzijdigheid: huldealbum opgedragen aan Prof. Dr. H. van Gorp*. Brussel: Katholieke Universiteit Brussel, 2000, 109-126.
- Kestemont, Mike, 'Medioneerlandistiek, millennials en het nieuwe millennium. Een vakgebied in digitale erfpacht', in: *Nederlandse letterkunde* 26 (2021), 240-255.
- Kuiper, Willem, 'Over en sluiten. "VU stopt na honderd jaar met de bachelorstudie Nederlands"', op: *Neerlandistiek.nl*, 25 februari 2019. <<https://neerlandistiek.nl/2019/02/over-en-sluiten-vu-stopt-na-honderd-jaar-met-de-bachelorstudie-nederlands/>> (geraadpleegd op 12-10-2022)

- Kuiper, Willem, 'Cd-rom Middelnederlands vrij downloadbaar', op: *Neerlandistiek.nl*. 2 februari 2017. <<https://neerlandistiek.nl/2017/02/cd-rom-middelnederlands-vrij-downloadbaar/>> (geraadpleegd op 13-10-2022).
- Levelt, Sjoerd & Ad Putter (red.), *North Sea Crossings. The literary heritage of Anglo-Dutch relations 1066 to 1688*. Oxford: Bodleian Library Publishing, 2021.
- Mareel, Samuel, 'De zang van de sirene. De Nederlandse literatuur van de zestiende eeuw en de grenzen van een vakgebied', in: Jeroen Dera, Lotte Jensen & Jos Joosten (red.), *Letterkundige neerlandistiek nu en in het komend decennium*. Speciaal nummer van: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 134 (2018), 103-111.
- Mertens, Thom, *Richtlijnen voor de uitgave van Middeleeuwse Verzamelhandschriften uit de Nederlanden*. Hilversum: Verloren, 1994 (ook als deel van: Marie-José Govers et al. (ed.), *Het Geraardsbergse handschrift: hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, 837-845*).
- Moormann, Eric M. & Wilfried Uitterhoeve (red.), *Van Achilles tot Zeus: thema's uit de klassieke mythologie in literatuur, muziek, beeldende kunst en theater*. Nijmegen: SUN, 1987.
- Moser, Nelleke, 'Fair trade of smokkelwaar? De vroegmoderne Nederlandse manuscriptcultuur als exportproduct', in: Nelleke Moser & Fred Weerman (red.), *In- & export: de relatie tussen de neerlandistiek en de buitenwereld*. Speciaal nummer van: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 125 (2009), 176-181.
- Oosterman, Johan, Helleke van den Braber, Nina Geerdink & Laurens Ham (red.). Speciaal nummer van: *Nederlandse letterkunde* 25 (2020).
- Pleij, Herman, 'Over een cultuurhistorische benadering van Middelnederlandse teksten'. In: F.P. Van Oostrom & Frank Willaert (red.), *De studie van de Middelnederlandse letterkunde: stand en toekomst*. Hilversum: Verloren, 1989, 15-30.
- Schilling, Renée, 'eCodicesNL: een virtueel portaal voor Nederlandse handschriftencollecties', in: *Queeste* 26 (2019), 186-190.
- Sleiderink, Remco, 'De medioneerlandistiek 30 jaar geleden', op: *Neerlandistiek.nl*. 23 september 2018. <<https://neerlandistiek.nl/2018/09/de-medioneerlandistiek-30-jaar-geleden/>> (geraadpleegd op 11-10-2022).
- Sonnemans, Gerard (red.), *Middeleeuwse Verzamelhandschriften uit de Nederlanden. Congres Nijmegen 14 oktober 1994*. Hilversum: Verloren, 1996.
- Van Alphen, Ernst & Frans-Willem Korsten, 'Hoe verder?', in: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 120 (2004), 289-297.
- Van Anrooij, Wim, *Helden van weleer: de Negen Besten in de Nederlanden (1300-1700)*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1997.
- Van Anrooij, Wim, *Handschriften als spiegel van de middeleeuwse tekstcultuur*, Rede uitgesproken door prof. dr. Wim van Anrooij bij de aanvaarding van het ambt

- van hoogleraar op het gebied van de Nederlandse letterkunde tot de Romantiek. Leiden, 16 december 2005.
- Van Anrooij, Wim, 'Vom individuellen Dokumentations-Apparat zur Website: Die *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta* des Willem de Vreese', in: Bernd Bastert, Helmut Tervooren & Frank Willaert (red.), *Dialog mit den Nachbarn: Mittelniederländische Literatur zwischen dem 12. und 16. Jahrhundert*. Speciaal nummer van: *Zeitschrift für deutsche Philologie* (Sonderheft 130), 363-374.
- Van der Haven, Kornée & Jürgen Pieters (red.), *Lyric address in Dutch literature, 1250-1800*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018.
- Van Kranenburg, Peter, Martine De Bruin & Anja Volk, 'Documenting a song culture: the Dutch Song Database as a resource for musicological research', in: *International Journal on Digital Libraries* 20 (2019), 13-19.
- Van Oostendorp, Marc, 'Studentenaantallen Nederlands: de cijfers', op: *Neerlandistiek.nl*, 18 september 2018. <<https://neerlandistiek.nl/2018/09/studentenaantallen-nederlands-de-cijfers/>> (geraadpleegd op 13-10-2022).
- Van Oostrom, Frits, 'Geschiedverhaal of schetskaart. Over methode en praktijk van (een) geschiedschrijving van de Middelnederlandse letterkunde', in A.M.J. van Buuren et al. (red.), *Tussentijds. Bundel studies aangeboden aan W. P. Gerritsen ter gelegenheid van zijn vijftigste verjaardag*. Utrecht: Hes, 1985, 198-216.
- Van Oostrom, F.P. & Frank Willaert (red.), *De studie van de Middelnederlandse letterkunde: stand en toekomst: symposium Antwerpen 22-24 september 1988*. Hilversum: Verloren, 1989.
- Van Oostrom, Frits, 'De toga van Jonckbloet', in: Frits van Oostrom et al. (red.), *Grote lijnen. Syntheses over Middelnederlandse letterkunde*. Hilversum: Verloren, 1995.
- Van Oostrom, Frits, 'Van toen en nu en straks. De studie van de Middelnederlandse letterkunde', in Jan W. de Vries (red.), *'Eene bedenkelijke nieuwigheid'. Twee eeuwen neerlandistiek*. Hilversum: Verloren, 1997, 55-70.
- Van Oostrom, Frits, *Van geletterd naar gepixeld*. Vijfentwintigste Bert van Selm-lezing, uitgesproken te Leiden op 6 september 2016. Leiden: Stichting Neerlandistiek Leiden, 2016.
- Van Oostrom, Frits, 'De leermeester: in memoriam W. P. Gerritsen, 12 augustus 1935 – 24 oktober 2019', in: *Queeste* 26 (2019), 1-4.
- Van Vliet, Gijs & Feike Dietz, 'Karel, Reynaert – en de anderen? De breedheid van het literatuurbegrip in het middelbaar onderwijs', in: *Nederlandse letterkunde* 23 (2018) 3, 287-310.
- Wackers, Paul, '"Geschiedverhaal of schetskaart revisited". Overwegingen bij de studie van de Middelnederlandse letterkunde', in: F.P. Van Oostrom & Frank Willaert (red.), *De studie van de Middelnederlandse letterkunde: stand en toekomst*. Hilversum: Verloren, 1989, 223-242.

- Wackers, Paul, *Terug naar de bron*. Oratie uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de Historische Nederlandse Letterkunde voor 1500. Utrecht, 26 april 2002.
- Warnar, Geert & André Bouwman, 'The Bibliotheca Neerlandica Manuscripta as an electronic database: achievements and expectations', in: Rita Schlusemann et al. (red.), *Sources for the history of medieval books and libraries*. Groningen: Forsten, 1999, 339-352.
- Willaert, Frank, *De ruimte van het boek: literaire regio's in de Lage Landen tijdens de Middeleeuwen*. Leiden: Stichting Neerlandistiek Leiden, 2010.
- Wuyts, Eva & David Coppoolse, 'Medieval Manuscripts in Flemish Collections. 1000 jaar handschriften in kaart gebracht', in: *Queeste* 25 (2018), 115-118.